

## בין מספר למבקרו

מאמר א: הנחת תשתית וביאורה

אמר הכותב: לפני שנתיים ימים יצא לאור ספרו של משולם טוכנר "פשר עגנון", ובו כל המאמרים שפירסם בחייו וכן הפרקים שהניח בעזבונו. ספר זה הקדמתי לו מבוא על דרך הבירור וההשגה, והוא שהעלה עלי חמש שאלות, כפי שנתנסחו בידי שמואל הופרט, עורכה של פינת הספרות ב"קול ישראל", והשיבותי עליהן חמש תשובות, ודברים שניתנו בעל־פה יפה להם עתה, מתוך תוספת־מה ומגרעת־מה, נתינה־בכתב.

### א.

מה פשר ההנחה שבידי משולם טוכנר, הבאה להדגיש את התשתית היראית־למדנית שביצירתו של ש"י עגנון? עד שאנסה להשיב על השאלה, אעיר שלוש הערות העשויות לסייעני בתשובתי. הערה ראשונה: הנחת התשתית היראית־למדנית, שמשולם טוכנר מניחה וכדרך שהוא מניחה, קדמו לה הנחות אחרות שהיו בידו ופירשתין במבואי, ונדחו לו מפני הנחתו המרכזית הזאת. נמצאת השאלה מכוונת לתחנה האחרונה של מחקרו ומתעלמת מהנחותיו הקודמות, כפי שהן נשקפות למעיין בספרו, הכולל יגיעת רוחו רבת הענין והעניינים בפרשה הגדולה הזאת. הערה שלאחריה: הנחת התשתית היראית־למדנית חלה, לדעתו של טוכנר, קודם כל על עגנון עצמו, על חייו וחוייתיו ומתוך כך על מוקד־חוייתיו, על יצירתו. לאמור, מתוך שהוא מניח, כי התשתית היראית־למדנית היא עצם מהותו של המספר, הרי מתוכה נקבע, כדרך שנקבע, אפיו של הסיפור. הערה אחרונה: התשתית היראית־למדנית משותפת כמעט לכל סופרי העברים, בשני הדורות האחרונים, שמחצבתם כמחצבתו של עגנון וגידולם כגידולו, אלא לסברתו של טוכנר, התשתית הזאת לא נשמרה בנפשם כתומה ולתומה, וממילא לא נשמרה ביצירתם כתומה ולתומה, והילכך הוא ניצל ממה שהם לא ניצלו, שהם נתערער עולמם מתוך שנשברה אמונתם, והערעור והשבר מכרסמים בשרשי מאמציה של יגיעת רוחם להשיב בשירה את שאבד בחיים. ואין זו לו לטוכנר סברה בעלמא, אלא הוא בודק, אחד־אחד, את מספרי הדורות האלה, למן פייארברג ואילך, כדי להוכיח, כי הם לא עלתה בידם מסתם להעלות את תשתיתם כהוייתה, ועגנון עלתה בידו, ונמצאת יצירתו קובעת לא בלבד יחוד אלא

אבל סברה זו והסברתה אי־אפשר לה שתתמלט ממסקנה, כי עגנון יתרונה של יצירתו מתפרנס, אמנם, מיתרונה של אמנותו, אך ראש־מנועיה הוא יתרונה של הביוגרפיה שלו, שהאיר לה מזל, שלא האיר להם לאחרים, כשטעמו של המזל, שנהג כפי שנהג, הוא כדבר של מסתורין. אכן, אין בנו יודע בטיב מזלות, מה בהם דרך מקרה ומה בהם מעשה נס, ואנו נדרשים, כדרך שאנו נדרשים, במה שעלום מהכרעת הבחנתנו, להסתפק בגופה של עובדה. האמנם נסתפק בה, או אדרבה ננסה להרהר אחריה ולערער עליה, היא שאלה לגופה, וקצת הרהורים וערעורים כלולים במבואי הנזכר, ודוק ותשכח.

## ב.

טענתו של טוכנר היא, כי הביקורת חייבת להשתמש גם בדרכי הפרשנות, כדרך הסוד והרמז והנוטריקון וכדומה, והוא אף נעזר בהם. מה משמעו של דבר ומה ערכו לחקר עגנון?

אכן, משולם טוכנר היה מבקר פיקח ומפוכח, שלא הקל על עצמו את מלאכתו, ואין לך הקלה כמתן היתר לפרש כל חיבור וחיבור על דרך רמז ונוטריקון וכדומה, דבר שהיה עושה את הביקורת ואת המחקר כמדרש התולה את תחבולות האליגוריה לסוגיה, ככל העולה על רוחו של הדורש, בין הטכסט הנדרש מניח פתח־מה לכך, בין אינו מניח כל פתח לכך. ואם תאמר, כי טוכנר נעזר בשיטת הפענוח, על דרך גילוי הרמז והנוטריקון, בכמה מסיפורי עגנון, הרי מן הדין לזכור, כי לא נהג כך אלא מתוך שהניח, ואף טרח להוכיח, כי המספר נעזר בסיפורים אלה בדרך הרמז והנוטריקון, ונמצא המבקר חייב בפתרונם; והוא אמנם יגע יגיעה נאמנה לפתרם. וראה גם ראה, הוא לא עשה כן לא ב"הכנסת כלה" ולא ב"אורח נטה ללון" ולא ב"תמול שלשום", הוא עשה כן בסוג מסוים של סיפורים, כגון "עד עולם", "הדום וכסא", שהניח בהם מציאותם של אמצעים אלה, שהמספר נסתייע בהם מדעתו, כשהמכוון הוא כגורר בקיפוליו את שאינו־מכוון. והנה אין בידי להכריע, אם אמנם נסתייע המספר במיני חידה אלה ואם אמנם אלה פתרוניהם, אבל אפילו הייתי מניח כן, הייתי אומר כי כוחו של הסיפור גדול מכוונות מספרו, באופן שהסיפור נעשה כחטיבה לעצמו, לפי חוקתו, מתוך שהוא גובר על רמזי־הצדין ורמזי־העקיפין וקובע את עצמו כמרכז לעצמו. וביותר שקרובה אצלי ההנחה, כי המספר ביקש דרך אחר לסיפורו, שלא יצמצמו במסגרת התואם של הזמן והמקום, ויניח לו זימון של זמנים שונים ומקומות שונים, ואף אפשרות התרחשות של עלילה ותיאורה מעבר להם. לאמור, לא הסתפק במה שהניחה בידו מסגרת "הכנסת כלה", שמסעיו של

יודיל בטלן הביאו אותו למקומות שונים ונשמעו בהם סיפורים מזמנים שונים, עד שניתן לנו לחיות במעגל של כמה דורות, ולא הסתפק במה שהניחה בידו פריצתו האחת ב"ספר המעשים" שהמקומות והזמנים נתערבו לו באור הנערב שבין עלילות וחלום, ואף לא הסתפק במה שהניחה לו פריצתו האחרת, והיא הטלתו של בלק כנפש בנפשות "תמול שלשום", והיא הטלת הנהיגה שונה ואחרת לתוך הויית האדם ורחשו, אלא ביקש גדולה מאלה – לא העמדת מציאות כבדיה אלא העמדת בדיה כמציאות. אם אמנם מסתו אחרונה עלתה בידו כפי שעלתה בידו מסתו ראשונה, ואם אמנם יכולתו הגיעתו באפשרות הניתנת במסה האחרונה כדרך שהגיעתו באפשרות הניתנת במסה הראשונה, או בפשיטות: האם כוחם של סיפורים כמו "עידו ועינים", "עד עולם" הוא ככוחם של סיפורים כמו "סיפור פשוט", "בלבב ימים", היא היא השאלה.

### ג.

משנזכרה הפריצה בדרכו של המספר, שנעשתה ב"ספר המעשים", ניתן להקשות, האומנם החשיבות המכרעת הנתלית בה יש לה על מה שתסמוך? אודה, שלא ירדתי לסוף דעתם של ידידי המבקרים הטובים ממני, הרואים את "ספר המעשים" ומה שנמשך ממנו, כדרך שהם רואים, והוא להם כטבור יצירתו של עגנון. ואף שהעירותי בראשונה על טיבו של סוג סיפורים אלה וערכו להבנת המספר, איני רואה לשנות מכלל דעתי, כי המספר דומה עלי, בסיפורים אלה, כאותו אומן שהעמיד את בית אומנותו ברשות הרבים, באופן שנראים בה לא בלבד הכלים הצרופים אלא נראית מלאכת הצריפה, וביחוד חמרי הבוהו המסוכסכים, שבהם העולם המגובש נברא. ודאי, כי בתגובתי הראשונה על שני הסיפורים הראשונים מסוג זה יכולתי אך להקיש מהם ועליהם מסיפוריו הקודמים, אלא ארבעת כרכיו הראשונים, ולומר, כי בעוד ארבעת הכרכים משקפים כיבושה של הנפש וגיבושה, הרי שני הסיפורים האלה משקפים סכסוכה של הנפש וערעורה, עתה אוכל אך לומר, כי "ספר המעשים" ניתן להקיש ממנו ועליו מסיפוריו המאוחרים ביותר, הלא הם "עידו ועינים" וכדומה, אבל גם עתה נראים לי עלילותיו הגדולות בעלילות הסיפור, אלו הפותחות ב"הכנסת כלה" ומסיימות ב"בתוך עירי", ומפעלותיו אלו יקיימו אותו מעבר לדור.

### ד.

בדברי טוכנר על מערכת הסיפורים, בין עניינים הויה יראית ובין עניינים הויה חילונית, חוזרת ומוטעמת ההנחה על שני טפסים שבסיפור וסיפור,

טופס גלוי וטופס מודחק. מה טעמה של גישה זו ומה כשרה?

הענין של כפל הטופס כבר נדון בחקר עגנון וביקורתו – פתח בו ברוך קורצווייל במאמרו על "פת שלימה", ואף אחרים, ואני בכללם, ניסו בכך, אך כבר מלתי אמורה: דין להבדיל בין סיפורים, שאותו כפל נעשה מדעת מחברו, החוקר מגלה בו בסיפור את הידוע לו למחברו ואינו ידוע לו לקוראו, ובין סיפורים שאותו כפל נעשה שלא מדעת מחברו, והחוקר מגלה את שאינו ידוע למחברו ולקוראו כאחד. בלשון אחר, דין להבחין בין טופס מוסתר לבין טופס נסתר.

#### ה.

פרשנותו של טוכנר מקיפה חזיונות רבים ביצירתו של עגנון, האמנם מותר לראות כמופת לה הסברתו לפרשת בלק?

אודה, כי פירושו לפרשה זו לא הקל עלי להחזיק בסברתי, כי "תמול שלשום" לעגנון כמותו כ"המתמיד" לביאליק – לא כדרך הריונו בראשונה היתה דרך לידתו באחרונה, אבל אמנותו של המספר, הוא עגנון, עמדה לו להאפיל על החציצה שבין שני סיפורים שונים, שנתאחדו בזרוע, ואמנותו של המבקר, הוא טוכנר, על-ידי החלוקה של הרשות הוויטאלית, בדמותו של האדם, והרשות הדיאלקטית ברשותה של החיה, מסייעה לכך. אבל גם כפל האמנויות, של המספר ושל מבקרו, אין בו לטרד את החציצה שכמותה כשבר בסיפור – והיתרו של המספר לפרסם "פרשת בלק" כפרשה בדלה במגילת ספר מעיד גם הוא משהו – ולכל המוטב ניתן לראות "תמול שלשום" כסיפור שבו דרכו נפלגה, מפלגא לעילא כמותו כ"סיפור פשוט", מפלגא לתתא כמותו כ"עד עולם", והוא פילוג העשוי, ככל המשוער, להשתקף גם בכתבי עזבונו.

[ניסן תש"ל]